

پیشگفتار:

باگسترش شهرهای بزرگ، افزایش بی‌رویه‌ی جمعیت آنها و مهاجرت از روستاها به شهرها، متخصصان را به توجه به شهرهای کوچک و میانی واداشت. از جمله کارهای صورت گرفته تبدیل روستا به شهر بوده است. کوچکترین واحد تقسیمات سیاسی کشور روستاها هستند، که از ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی خاصی برخوردارند. تحول و دگرگونی در فعالیت‌ها، ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی به عنوان یک پدیده پویا از طریق گسترش فیزیکی و کالبدی، افزایش کارکردها و افزایش جمعیت در سکونتگاه‌ها مشخص می‌شود.

روستاهای با افزایش جمعیت، با ادغام در شهرهای بزرگ و یا با استفاده از قوانین و مقررات تصویب شده خاصی به شهر تبدیل می‌شوند که تأثیرات خاصی بر سکونتگاه تبدیلی و حوزه‌های پیرامونی خود برجای می‌گذارند.

این پژوهش با هدف شناخت تحولات، آثار و مشکلات ناشی از تبدیل روستای جایزان به شهر در سکونتگاه تبدیلی و روستاهای حوزه نفوذ و ارائه راهکارهای پیشنهادی برای کاهش آثار منفی تبدیل روستا به شهر با روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به مطالعات میدانی در پنج فصل بیان شده است.

فصل اول: کلیات تحقیق

فصل دوم: مبانی نظری و ادبیات تحقیق که از مقوله‌های بسیار مهم و اساسی در هر تحقیق علمی است که می‌تواند راهگشای مراحل بعدی تحقیق و راهنمای محقق برای رسیدن به اهداف خود باشد.

فصل سوم: معرفی منطقه مورد مطالعه تحقیق برای شناسایی و بررسی ویژگی‌های محدوده‌ی مورد مطالعه.

فصل چهارم: آثار تبدیل جایزان به شهر آثار تبدیل روستا به شهر، در دو بعد، درون سکونتگاهی (داخل شهر) و در پیرامون (روستاهای حوزه نفوذ) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

با کمک اطلاعاتی که با مطالعه و از طریق پرسشنامه بدست آمده است، صحت و سقم فرضیه-های مورد نظر مورد بررسی قرار گرفته است. از آزمون t و آزمون غیر پارامتریک (ویلکاکسون) برای مشخص کردن تحولات ایجاد شده در شهر جایزان و روستاهای پیرامون بعد از تبدیل روستا به شهر و آزمون فرضیات مورد نظر استفاده شده است.

و در نهایت در فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات ارائه شده است.

فصل اول

طرح تحقیق

مقدمه:

معمولاً در فصل اول هر تحقیقی به بحث طرح تحقیق آن پرداخته می‌شود، ما هم در این فصل کلیاتی از تحقیق "مطالعه‌ی تحولات ناشی از تبدیل روستای جایزان به شهر و تأثیر آن بر روستاهای پیرامونی" را ارائه می‌دهیم، که شامل بیان مسأله، سوالات، فرضیه‌ها، اهداف و غیره می‌باشد.

۱-۱- تعریف و بیان مسأله

روستا اولین شکل از حیات جمعی انسان در یک عرصه طبیعی است که از ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی خاصی برخوردار است. تحول و دگرگونی در فعالیت‌ها، ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی به عنوان یک پدیده پویا از طریق گسترش فیزیکی و کالبدی، افزایش کارکردها و افزایش جمعیت در سکونتگاه‌ها مشخص می‌شود. در این میان تعدادی از سکونتگاه‌ها با تقویت و افزایش کارکرد خود سایر سکونتگاه‌ها را به خود وابسته کرده و از رشد و گسترش قابل توجهی نیز برخوردار می‌شود (گلی، ۱۳۸۴: ۲). روستا به مرور زمان گسترش یافته و بزرگ می‌شود و جمعیت زیادی را در خود می‌پذیرد با گذشت زمان گروهی از روستاها هم هستند که جمعیت خود را از دست داده و متروکه می‌شوند اما روستاهای گروه اول یا در اثر توسعه شهرها به محدوده شهر می‌پیوندند یا خود آنها به شهر تبدیل می‌شوند (گلی، افتخاری، ۱۳۸۵: ۱). تبدیل مراکز روستایی به شهر بر اساس سیاست‌ها و برنامه‌ریزی نهادها و سازمان‌های دست‌اندر کار آمایش سرزمین است که امروزه جزء اهداف و برنامه‌های دولت به ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌باشد. در قوانین این کشورها هنگامی که مکانی به طور رسمی شهر شناخته می‌شود از حقوق قانونی ویژه‌ای برخوردار می‌گردد که متناسب با سلسله مراتب شهری نهادهای سیاسی و اداری در آن برپا می‌شود و به علت رابطه‌ی متقابل میان دولت‌ها و شهرها، شهر اهمیت سیاسی یافته و به پنجره‌ی سیاسی عملکردهای دولت تبدیل می‌شود. در نتیجه کارایی یا عدم کارایی دولت‌ها ابتدا در شهرها بازتاب می‌یابد (رهنمایی و حسینی، ۱۳۸۳: ص ۲۹). امروزه تبدیل روستا به شهر به عنوان یک چالش اساسی در مباحث شهرنشینی و توسعه بوده و بسیاری از کشورهای در حال توسعه با آن مواجه هستند. در ایران نیز تبدیل روستا به شهر به عنوان یکی از موضوعات اساسی در زمینه‌ی توسعه شهری و روستایی است و به دلیل تغییر قوانین تقسیمات کشوری در زمینه شناخت شهر در اوایل دهه ۱۳۷۰ و به دنبال آن افزایش روند تبدیل روستا به شهر و شکل‌گیری مراکز شهری کوچک در نواحی روستایی، اهمیت بیشتری یافته است. (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۱) به گونه‌ای که تعداد شهرهای ما

از ۹۹ شهر در سال ۱۳۰۰ به ۱۱۵۳ شهر در سال ۱۳۹۰ رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). که بخش عمده‌ی آن ناشی از اجرای سیاست تبدیل روستا به شهر بوده و بسیاری از نقاط روستایی را به شهر تبدیل کرده‌اند و همچنین مهاجرت روستا به شهر نیز باعث افزایش جمعیت شهری شده است. (گلی، ۱۳۸۳: ۸۲) بنابراین تبدیل روستا به شهر نه تنها تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی مهمی را در خود سکونتگاههای تبدیلی ایجاد می‌کند بلکه حوزه نفوذشان را هم در بر می‌گیرد. تبدیل روستا به شهر نیازمند استقرار امکانات و زیرساخت‌هایی است که خدمات‌رسانی و تامین نیازهای ساکنین و جمعیت حوزه نفوذ روستای مرکزی و شهر جدید را فراهم می‌آورد (گلی، ۱۳۸۵: ۵). به نظر می‌رسد که تبدیل روستا به شهر پیامدهای زیادی را در روستا به همراه دارد و پیامدهای آن به صورت مثبت و منفی قابل ارزیابی است. پیامدهای مثبت عبارتند از: بهبود وضعیت زیرساخت‌های کالبدی و فیزیکی، توسعه خدمات شهری، افزایش ساخت و سازها، میزان تمایل به ماندگاری در محل سکونت، تحرک اجتماعی، ایجاد تحولات در روستاهای اطراف شهر و غیره و پیامدهای منفی آن شامل: تغییر کاربری اراضی، تغییر جمعیت تولید کننده به مصرف کننده، افزایش روحیه مصرف گرایی، افزایش فعالیت‌های خدماتی، کاهش تولیدات کشاورزی و محلی، افزایش هزینه زندگی و مانند اینها می‌باشد (صادقی طاهری، ۱۳۸۸: ۳).

هر چند تحقیقات زیادی در مورد تبدیل روستا به شهر انجام گرفته ولی به دلیل گسترش شهرنشینی و همچنین متفاوت بودن شرایط محیطی و فرهنگی در نقاط مختلف کشورمان انجام تحقیقات بیشتر در این مورد ضروری است. بر این اساس شهر جایزان را به عنوان یکی از نقاط روستایی که به شهر تبدیل شده است انتخاب کرده، مورد بررسی قرار می‌دهیم. این شهر در جنوب شرقی استان خوزستان واقع شده و از توابع شهرستان امیدیه می‌باشد که با داشتن جمعیتی حدود ۱۸۵۰ نفر به دلیل مرکز بخش بودن و مبتنی بر قانون تبدیل روستاهای مراکز بخش به شهر، در سال ۱۳۸۶ به شهر تبدیل شد. در این تحقیق پیامدها و اثرات تبدیل روستا به شهر از دو جنبه زیرمورد بررسی قرار می‌گیرد:

الف) تحولاتی که در سکونتگاه تبدیلی (جایزان) برجای گذاشته است.

ب) تاثیراتی که بر بهبود وضعیت خدمات‌رسانی روستاهای اطراف داشته است.

۱-۲- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

در مورد اثرات تبدیل روستا به شهر تاکنون تحقیقاتی صورت گرفته از جمله :

ضیاء توانا، محمدحسین و شهرام امیرانتخابی (۱۳۸۶) فرآیند و پیامدهای فضایی - کالبدی تبدیل روستا به شهر در شهرستان تالش، این رساله با مطالعات میدانی، پرسشنامه و بدست آوردن جامعه آماری با روش اسپیرمن و نقشه و آمار به بررسی پرداخته و نتیجه گرفته که اگرچه با تبدیل روستا به شهر خدمات‌رسانی افزایش یافته است و کارکردهای نوین شهری و افزایش جمعیت این مراکز، به توسعه کالبدی و فیزیکی آن منجر شده و همچنین موجب شکل‌گیری بازارهای روستایی متعدد با آرایش خطی شده است. علاوه بر آن تبدیل روستا به شهر، تغییر کاربری اراضی را به دنبال داشته است.

گلی، علی (۱۳۸۳) تحلیل فرآیند گذار از روستا به شهر و طراحی مدلی برای شناسایی روستا-های در حال گذار در ایران، این تحقیق به بررسی سکونتگاه‌هایی که در حال تبدیل از روستا به شهر هستند، ولی هنوز به لحاظ قانونی شهر نشده‌اند پرداخته، در ضمن با بررسی نقش موثر عوامل اجتماعی و اقتصادی گذار از روستا به شهر نشان می‌دهد عامل اجتماعی به عنوان مهمترین عامل تاثیر گذار بر عوامل اقتصادی، کالبدی و زیربنایی در تبدیل روستا به شهر بوده است.

گلی، علی (۱۳۸۴) کاربرد منطق فازی در تبدیل روستا به شهر مورد، استان تهران با استفاده از منطق فازی، در اینجا به شناسایی سکونتگاه‌های مساعد و پیش‌بینی در خصوص نحوه تغییر و تحول آنها می‌پردازد و نشان می‌دهد که با انجام اقدامات لازم در خصوص بسترسازی مناسب نه تنها مشکلات را می‌توان از میان برداشت بلکه امکان جذب سرمایه‌گذاری خصوصی را نیز افزایش داده و سبب شکل‌گیری نظامی پویا و معقول از سلسله مراتب سکونتگاهی گردید که قادر به توسعه و دستیابی به سطوح بالاتر نظام سکونتگاهی بدون نیاز به سرمایه‌گذاری بخش عمومی باشد.

ایزدی خرامه، حسن (۱۳۸۰) تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی مورد مطالعه استان فارس، در این رساله به بررسی تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی و تاثیر آن در مهاجرت و اشتغال پرداخته که به نتایج زیر دست یافته است:

۱) تبدیل روستا به شهر در کاهش مهاجرت روستائیان به شهرهای بزرگتر و تثبیت جمعیت در نواحی روستایی مورد مطالعه نقش بسیار کمی داشته و این مراکز جدید برای جذب مهاجرت بالقوه و بالفعل نواحی روستایی حوزه نفوذ فاقد توانایی لازم است.

۲) تبدیل روستا به شهر در افزایش فرصتهای شغلی به ویژه در بخش خدمات اداری و تجاری موثر بوده است و اساساً اغلب این شهرها برای روستائیان حوزه نفوذ به دلیل کمبود فرصتهای شغلی فاقد جذابیت است.

سرای، محمدحسین (۱۳۸۶) در تحقیقی تحت عنوان تبدیل روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و نقش آن در تعادل بخشی ناحیه‌ای مورد شناسی شهرستان کاشمر، با روش توصیفی تحلیلی، فرآیند تبدیل روستا به شهر و نقش آن در تعادل بخشی ناحیه‌ای در دو دوره قبل و بعد از تبدیل به شهر را بررسی نموده و به این سوال پاسخ داده که آیا سیاست تبدیل روستاهای بزرگ به شهر کوچک و تاثیرات متفاوت آن می‌تواند گامی در جهت رسیدن به تعادل ناحیه‌ای تلقی شود؟

نتایج حاصل از این مطالعه نشان داده که، این شهر در تثبیت و نگهداری جمعیت عملکرد ضعیف، در بسط کارکردها به درون نواحی پیرامونی و حوزه نفوذ ناموفق و در ارائه اشتغال، امکانات و تسهیلات به آن کاملاً ناموفق بوده است و بیشترین نرخ مهاجرفرستی را داشته است. و از طرف دیگر چون عمده سرمایه‌گذاری به امور زیربنایی و خدماتی اختصاص داده می‌شود نه به امور تولیدی و خدماتی فقط باعث تمرکز خدمات می‌شود و این مراکز نمی‌توانند نقش مورد انتظار در تعادل-بخشی ناحیه‌ای ایفا نمایند.

رضوانی، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۵) نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه (مورد مطالعه دهستان رونیز)، در این مقاله با بهره‌گیری از روش تحلیل شبکه به بررسی و مقایسه جریان‌ات و روابط موجود در سطح دهستان مورد مطالعه در دو مقطع قبل و بعد از شهر شدن رونیز پرداخته و نقش و عملکرد شهر کوچک بر مناطق پیرامونی (حوزه نفوذ) مورد بررسی قرار داده است.

تحقیقات انجام شده در زمینه تبدیل روستا به شهر عمدتاً در روستاهایی انجام گرفته که حداقل جمعیت لازم را برای تبدیل به شهر داشته‌اند. تاکنون تحقیقی در خصوص تبدیل روستاهایی که مرکز بخش بوده و به این سبب به شهر تبدیل شده‌اند انجام نگرفته است. از سوی دیگر برای برنامه‌ریزی

دستیابی به توسعه پایدار که یکی از اهداف مهم هر کشوری است ایجاب می‌نماید تأثیر تبدیل روستاهای مراکز بخش به شهر نیز در تحولات سکونتگاه تبدیلی بررسی شده و آثار این اقدام در توسعه روستاهای پیرامون مشخص شود تا زمینه لازم برای تقویت آثار مثبت و کاهش آثار منفی فراهم شود.

۳-۱- سوالات تحقیق:

با توجه به طرح مسأله و پیشینه‌ی تحقیق سوالات زیر طرح شده و تحقیق برای جستجوی پاسخ مناسبی برای آنها انجام می‌پذیرد:

(۱) تبدیل روستای جایزان به شهر چه تحولاتی در این سکونتگاه داشته است؟

(۲) تبدیل روستای جایزان به شهر چه تأثیری بر بهبود وضعیت خدمات‌رسانی به روستاهای اطراف داشته است؟

۴-۱- فرضیه‌های تحقیق

(۱) تبدیل روستای جایزان به شهر به توسعه کالبدی و اقتصادی این سکونتگاه منجر شده است.

(۲) تبدیل روستای جایزان به شهر منجر به بهبود خدمات‌رسانی به سکونتگاه‌های پیرامونی شده است.

۵-۱- اهداف تحقیق

- شناخت تحولات ناشی از تبدیل روستای جایزان به شهر

- شناخت آثار تبدیل روستا به شهر در بهبود وضعیت خدمات‌رسانی به روستاهای اطراف

- شناخت مسائل و مشکلات ناشی از تبدیل روستا به شهر

- ارائه راهکارهای پیشنهادی برای کاهش آثار منفی تبدیل روستا به شهر و تقویت آثار مثبت

۱-۶- روش‌شناسی تحقیق

در تحقیق حاضر به دنبال شناخت علمی یک پدیده چند بعدی بوده و تلاش بر این است که با استفاده از روش‌های تحقیق مرسوم در حوزه‌ی علوم انسانی و اجتماعی بتوان معرفت‌مان را نسبت به موضوع مورد مطالعه گسترش داده و در نهایت خدمتی به جامعه انسانی خود از لحاظ شناخت فعالیت‌ها، روابط و مشکلات موجود بنماییم (مهدوی، ۱۳۸۲: ۶۹). ما در این تحقیق که تحولات ناشی از تبدیل روستا به شهر و همچنین تأثیر آن بر توسعه‌ی روستاهای پیرامونی را مورد مطالعه قرار می‌دهیم، به دنبال شناخت تحولات و تأثیرات مثبت و منفی تبدیل سکونتگاه و ارائه راهکار برای توسعه آن در سطح شهر و منطقه هستیم. تحقیق مورد نظر از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی می‌باشد که در این تحقیق به گردآوری اطلاعات توصیفی و اطلاعات مختلف از منابع مختلف اسنادی، میدانی، کتابخانه‌ای و مانند آن پرداخته و به پردازش اطلاعات مکانی و توصیفی، تهیه نقشه و لایه‌های مختلف نقشه‌ها، تکمیل پرسشنامه و تحلیل آن با کمک برنامه SPSS و استفاده از جداول توصیفی و سپس آمار تحلیلی اثرات تبدیل روستای مورد مطالعه به شهر بررسی می‌شود و همچنین با کمک نرم‌افزار GIS نقشه‌های مورد نیاز و متناسب با تحقیق را ارائه می‌دهیم.

۱-۶-۱- جامعه آماری

بخش جایزان شامل ۲ دهستان و ۵۴ آبادی است، که ۳۳ آبادی آن دارای سکنه و ۲۱ آبادی بدون سکنه می‌باشد.

جمعیت بخش جایزان ۱۵۲۰۹ نفر است که به عنوان جامعه آماری آن به حساب می‌آید. به تفکیک، جامعه آماری شهر جایزان با ۲۰۰۴ نفر و ۴۷۲ خانوار و روستاهای پیرامونی آن با ۱۳۲۰۵ نفر جمعیت می‌باشد.

۱-۶-۲- حجم نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق با ۲۰۰۴ نفر جمعیت و ۴۷۲ خانوار و روستاهای پیرامونی آن با ۱۳۲۰۵ نفر جمعیت می‌باشند. در بین ساکنین شهری ۱۷۰ سرپرست خانوار و مسئولین شهری به عنوان حجم نمونه انتخاب می‌شود. در سطح روستاهای پیرامونی نیز تمامی اعضای شوراها، دهیاران و ۲ نفر از روسای قبایل و ریش سفیدان به عنوان حجم نمونه انتخاب می‌شوند.

تعداد نمونه مورد نظر از میان ساکنین شهر جایزان و براساس فرمول کوکران ۱۷۰ نفر بدست آمده است که و از میان سرپرستان خانوار مورد پرسش قرار می‌گیرند و تمامی مسئولین شهری و روستایی به عنوان جامعه نمونه در نظر گرفته شده است. در داخل سکونتگاه تبدیلی (شهر جایزان) نیز انتخاب پاسخ‌گویان بر مبنای روش نمونه‌گیری ساده تصادفی انجام می‌گیرد.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

که در آن $t=1/96$ ، $p=0/5$ ، $q=0/5$ ، $d=0/06$ و $N=472$ می‌باشد.

۱-۶-۳- شیوه تجزیه و تحلیل اطلاعات

تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات بدست آمده از پرسشنامه‌ها با نرم‌افزار SPSS و با استفاده از جداول توصیفی، میانگین، آمار استنباطی فرضیه‌ها را مورد آزمون قرار داده و با کمک نرم افزار GIS نتایج یافته‌ها را به صورت نقشه‌های مختلف ارائه می‌دهیم.

۱-۶-۴- روش جمع‌آوری اطلاعات

اطلاعات و داده‌های موردنیاز تحقیق از طریق روش کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری می‌شود. که در روش کتابخانه‌ای به صورت فیش‌برداری از اسناد، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها و در مطالعات میدانی از مشاهده، پرسشنامه و مصاحبه استفاده می‌شود.

۱-۶-۵- متغیرهای تحقیق

متغیرهای تحقیق به صورت جدول (۱-۱) ارائه شده است.

جدول (۱-۱) - ابعاد، مؤلفه‌ها و گویه‌های تحقیق

ابعاد	مؤلفه	گویه‌ها
اقتصادی	اشتغال	تغییرات ایجاد فرصت‌های شغلی
		تغییرات رضایت از شغل
		تغییرات ثبات شغلی
	درآمد	تغییرات درآمدی
	قیمت زمین	تغییرات قیمت زمین
اجتماعی - فرهنگی	شیوه‌ی زندگی	تغییرات میزان انگیزه فعالیت در عرصه- ی کشاورزی
		تغییرات میزان مصرف محصولات تولیدی
		تغییر در نوع نگرش مردم
	میزان مهاجرت و انگیزه ماندگاری	تغییرات در انگیزه مهاجرت به شهرها
تغییرات انگیزه جوانان جهت سکونت و اشتغال در زادگاه		
تغییرات حس تعلق خاطر مردم به محل سکونت		
	سطح آگاهی و دانش مردم	تغییرات سطح آگاهی و دانش مردم
کالبدی و اکولوژیکی	کاربری اراضی	تغییرات اراضی زیر کشت کشاورزی
		تغییرات میزان کاربری‌ها
	وضعیت و میزان دسترسی به خدمات و امکانات	تغییرات راه‌های ارتباطی و شبکه عبور و مرور
		تغییرات وسایل حمل و نقل
		تغییرات سازمان‌های اداری
		تغییرات فضای سبز و فضاهای تفریحی
		بهداشتی
		آب و برق و گاز و مخابرات

مأخذ: مطالعات نویسنده براساس منابع در دسترس، سال ۱۳۹۰

۱-۷- مشکلات انجام تحقیق

الف) کم بودن منابع و اطلاعات

ب) ناقص بودن بعضی اطلاعات و منابع

ج) ناهماهنگی در دریافت اطلاعات

۱-۸- مفاهیم کلیدی

۱-۸-۱- شهر:

تعریف جامعی از شهر که بتواند شامل کلیه شهرهای جهان باشد مشکل است چرا که شهرها به سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی یکسان وابسته نبوده و نکات مشترکی بین آنها وجود ندارد تا مبنایی برای تعریف عام شمول شهرها باشد.

به نظر فردریک ریشتفن شهر اجتماعی از انسان‌ها در مکان معینی است که حیات عادی آنان از فعالیت‌های غیرزراعی به ویژه از راه بازرگانی و صنعتی تأمین می‌گردد (رضوانی، ۱۳۸۲: ۱۴).

شهر مکانی است دارای جمعیت بیشتر و با تراکم نسبی بالا و وسعت زیاد که در آن مشاغل غیرکشاورزی غالب بوده و از نظر اجتماعی نامتجانس باشد و در آن محیط مصنوع و چشم‌انداز انسانی حکم‌فرما بوده و محل تمرکز فعالیت‌های اداری، سیاسی و خدماتی باشد (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۱۳۴) به نظر می‌رسد این تعریف به موضوع ما بیشتر نزدیک باشد.

۱-۸-۲- روستا:

روستا عبارت است از فضایی اجتماعی که در آن با توجه به تراکم نسبی ناچیز جمعیت، نوع خاصی از فعالیت اقتصادی، عمدتاً کشاورزی غلبه دارد. در این نوع اجتماع، فعالیت‌های بخش صنعت و بخصوص بخش خدمات و بازرگانی محدود است. روابط اجتماعی - اقتصادی سکونتگاهی روستایی معمولاً در عرصه‌هایی محدود و مشخص جریان دارد و ساکنان روستایی هویت اجتماعی مشترکی دارند که با نام روستا مشخص می‌گردد. این مجموعه‌ی مکانی - فضایی مبتنی بر روابط

اجتماعی و اقتصادی خاص و بستگی‌ها و پیوندهای ویژه محیطی - اکولوژیک، اجتماع معینی را به وجود می‌آورد که می‌توان آن را فضای روستایی خواند (سعیدی، ۱۳۸۰: ۱۸).

برای تمایز روستا از شهر می‌توان شاخص‌های معینی را در نظر گرفت، مهم‌ترین این شاخص‌ها عبارتند از:

- وسعت

- تعداد و ترکیب جمعیت

- نوع و دامنه فعالیت اقتصادی

- ویژگی قشربندی اجتماعی

- درجه پیچیدگی روابط و مناسبات

- دامنه برخورداری از نهادها و خدمات گوناگون

که روستا دارای جمعیت کمتر، از لحاظ معیشت و عملکرد اقتصادی از نوع مشاغل نوع سوم (کشاورزی)، روابطی ساده و رودررو می‌باشد (سعیدی، ۱۳۸۶: ۳۹۹).

۱-۸-۳- توسعه:

سابقه‌ی تاریخی واژه توسعه به سالهای بعد از جنگ جهانی دوم باز می‌گردد. در آغاز، توسعه برحسب رشد اقتصادی تعریف می‌شد و افزایش متغیرهای کلان اقتصادی، مانند تولید ناخالص داخلی، سرمایه‌گذاری، درآمد و مانند آن نشانه توسعه‌یافتگی جوامع بشمار می‌آمد. با گذشت زمان و افزایش اختلاف بین رفاه نسبی جوامع گوناگون در داخل یک کشور و بین کشورهای مختلف، موضوع توزیع عادلانه و کاهش فقر و برخورداری اکثریت مردم از مواهب توسعه مطرح گردید. این تغییر نگرش، با توجه به ابعاد اجتماعی توسعه و به دنبال آن ویژگیهای قومی و فرهنگی عواملی را مطرح ساخت که بر اساس تجارب کشورهای غربی، موانع توسعه بشمار می‌آمدند.

توسعه تحولی است اقتصادی و زیست محیطی که در عالم واقع رخ می‌دهد و تعریفی باید مبتنی بر ویژگیهای همان رخداد معین باشد (تقی زاده، ۱۳۸۴: ۲۸۱).

حوزه نفوذ شهر، عرصه‌ی پیرامونی شهرهاست که از ابعاد مختلف کالبدی و اجتماعی - اقتصادی با شهر در تعامل مستقیم قرار دارد. به سخن دیگر، این حوزه به محدوده جغرافیایی وابسته و همبسته به یک کانون شهری گفته می‌شود که برای خدمات و یا روابط ویژه (از جمله فعالیت‌های اقتصادی و یا توزیع امکانات) با آن در ارتباط است (حاتمی نژاد، ۱۳۸۰: ۳۴۹).

قسمتی از اطراف شهر که نیازهای آن اعم از خدمات و کالا، به وسیله‌ی آن شهر تأمین می‌گردد. وسعت و شعاع عملکرد آن را نقش شهر، مرتبه‌ی شهر در نظام سلسله مراتبی شهرها و عوامل جغرافیایی دیگر تعیین می‌کند (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۵۲) این تعریف حوزه‌ی نفوذ، در این تحقیق بیشتر مورد توجه است.

کانون‌های شهری، با هر اندازه و مقیاس نیز به عنوان سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی برای خود، حوزه‌ی نفوذ و حیظه‌ی عملکردی مشخصی دارند (فنی، ۱۳۸۸: ۲۱).

فصل دوم

مبانی نظری تحقیق

مقدمه:

به منظور رسیدن به توسعه‌ی یکپارچه و پایدار، توسعه سکونتگاه‌های انسانی همواره به عنوان یک هدف و راهبرد مناسب مطرح بود، بر این اساس بخشی از نظریات و تحقیقات علمی به این موضوع پرداخته‌اند. پرداختن به بحث مبانی نظری تحقیق (که در آن نظریات و دیدگاه‌ها به طور مستقیم و غیر مستقیم با موضوع تحقیق ارتباط دارد)، همچنین ادبیات تحقیق که در آن موضوعات و عناوین متناسب با موضوع تحقیق مطرح می‌شود از مقوله‌های بسیار مهم و اساسی در هر تحقیق علمی است که می‌تواند راهگشای مراحل بعدی تحقیق و راهنمای محقق برای رسیدن به اهداف خود باشد. در این فصل به بررسی مبانی نظری و ادبیات مربوط به تحقیق پرداختیم.

۲-۱- مبانی نظری تحقیق

مبانی نظری تحقیق به بیان دیدگاه‌ها و نظریات مرتبط با موضوع تحقیق می‌پردازد که در این تحقیق نظریات مکان مرکزی، قطب رشد، مرکز - پیرامون، شهرهای کوچک و روستا- شهرها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲-۱-۱- نظریه مکان مرکزی

نظریه مکان مرکزی در دهه ۱۹۳۰ توسط کریستالر و با تکیه بر مطالعات صورت گرفته توسط فون تونن (کاربری اراضی کشاورزی)، آلفرد وبر (مکان‌گزینی صنعتی)، انگندر (کرایه حمل و نقل) و بر مبنای ارتباط بین شهر و نواحی پیرامونی آن ارائه گردید (شکوئی، ۱۳۷۳: ۳۸۰). این تئوری به منظور مطالعه الگوی توزیع آبادی‌ها، تراکم و پراکندگی در فضا مطرح شده، مورد استفاده کریستالر قرار گرفت. فروض این تئوری بسیار ساده بود، بر مبنای وجود دشتی همگن با توزیع یکسان شرایط مستعد کشاورزی مطرح گردید. این تئوری شکل‌گیری و حیات نقاط شهری را متأثر از روستا و تأمین نیازهای روستاییان می‌داند (معصومی اشکوری، ۱۳۷۶: ۱۸۵-۱۸۳). این مدل بر سه مبنا شکل گرفته که عبارتند از:

۱. فعالیت‌های مربوط به بهره‌برداری از فضا

۲. هزینه حمل و نقل

۳. اقتصاد سنجی در این نظریه بازاری با حوزه نفوذ شش ضلعی منظم برای هر کارخانه وجود دارد همچنین کالای تولیدی دارای وسیعترین دامنه فضایی فرض شده است و می‌کوشد تا رابطه مکان مرکزی را با حوزه نفوذشان تبیین و ارائه نماید. این نظریه، مکان مرکزی را مکانی قلمداد می‌کند که خدمات جمعیت حوزه نفوذ خود را تأمین نماید. کریستالر شکل‌گیری مکان‌های مرکزی را بر سه اصل می‌دانست:

۱. اصل بازاریابی یا عرضه

۲. اصل ترابری یا حمل و نقل

۳. اصل اداری یا ارائه خدمات

براساس اصول فوق کریستالر الگوی استقرار را متأثر از اصل بازاریابی در نواحی روستایی می‌دانست و عقیده داشت که اصل بازاریابی بیشترین کارایی را برای مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان روستایی دارد. در نواحی شهری الگوی ترابری و حمل و نقل کالا مناسب‌ترین اصل محسوب می‌گردد.

لوش نیز در سال ۱۹۴۰ مدل مشابهی را در خصوص مکان‌های مرکزی ارائه نمود. وی برخلاف کریستالر که کالاهایی با دامنه وسیع را به عنوان سازمان فضایی مطرح نمود، به ارائه مدل خود بر مبنای کالاهایی که کمترین دامنه را دارا هستند پرداخت و سطوح بالاتر مکان‌های مرکزی را از سطح خرد بدست آورد. مدل لوش برخلاف مدل کریستالر بازتاب دقیقی از یک هندسه دقیق دایره شکل یا شش ضلعی نیست بلکه بر حسب قرار گرفتن واحدهای جمعیتی، می‌توان اشکال دیگری مانند، نه ضلعی را نیز برای آن تصور کرد که کانون همه آنها را یک مکان مرکزی تشکیل می‌دهد. تفاوت‌های دیگری نیز در دو مدل کریستالر و لوش وجود دارد که آنها را می‌توان در مطالعات صورت گرفته در خصوص مکان‌های مرکزی توسط محققین مختلف در عرصه برنامه‌ریزی شهری یا روستایی مورد بررسی قرار داد (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۱۸).

این مفهوم پایه رفتار منطقی جمعیت ساکن در پهنه‌ی محیطی همگون با شبکه‌ای سلسله مراتبی از مراکز عرضه کالا و خدمات بر می‌گردد که در برابر تعدادی مراکز کوچک، شمار کمتری مراکز بزرگتر

مورد نیاز است و این پایه یا اصل قابل تعمیم به سطوح پهنه‌ی متفاوتی از روستای کوچک تا کلانشهر است که از این مفهوم می‌توان در سطح‌بندی سکونتگاه‌ها بهره‌گرفت (فنی، ۱۳۸۸: ۲۹).

تبدیل روستا به شهر در تئوری مکان مرکزی را می‌توان در مفهوم مراکز شش ضلعی کریستالر یا نه ضلعی لوش مطرح کرد که مرکز به ارائه خدمات و نیازهای مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و مانند آن در حوزه نفوذ خود می‌پردازد و این امر در مناطقی که از توان و پتانسیل مناسبی برخوردار می‌باشد، افزایش کارکردها و نقش سکونتگاه‌های مرکزی را در پی خواهد داشت که نیازمند نگرشی فراتر از روستا به این مراکز می‌باشد. بر مبنای تئوری مکان مرکزی، مکانی که تولیدکنندگان قادر باشند با کمترین هزینه حمل و نقل، محصولات تولیدی خود را به بالاترین قیمت ارائه نمایند و یا اینکه نیاز خود را با بهترین کیفیت و کمترین هزینه تأمین نمایند، مکان مرکزی و مرکزیت حوزه نفوذ خواهد بود (گلی، ۱۳۸۳: ۵۸).

با کمک نظریه مکان مرکزی می‌توان فرایند تبدیل روستاها به ویژه مراکز بخش را به شهر تحلیل نمود. زیرا این مکان‌ها می‌توانند به عنوان مراکز ارائه خدمات به روستاهای پیرامونی باشند و با بدست آوردن امکانات و مزایای حاصل از شهری شدن، به مکان‌های مرکزی منطقه تبدیل شوند. بر همین اساس در این تحقیق با کمک نظریه فوق، نقش تبدیل روستای جایزان به شهر مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

۲-۱-۲- نظریه قطب رشد

مفهوم قطب رشد نخستین بار توسط فرانسوا پرودر سال ۱۹۴۹ وارد صحنه ادبیات اقتصادی شد. در این مفهوم پرو به عدم توزیع یکنواخت رشد در سطح جغرافیایی پرداخت. پرو در نظریه خود اعتقاد داشت که پدیده رشد اقتصادی با وجود یکدستی در بستر همگن جغرافیایی، در همه‌جا بصورت یکسان ظاهر نمی‌شود، بلکه در نقاط یا قطب‌های رشد با شدت‌های مختلف پدیدار می‌گردد و تأثیرات متفاوتی بر کل اقتصاد می‌گذارد (ریچاردسون و دیگران، ۱۳۷۳: ۶۰).

در بسیاری از کشورها مفهوم قطب رشد توسط برنامه‌ریزان و متخصصین توسعه سرزمین، مورد تأیید و در برخی موارد نیز اقداماتی صورت گرفته است. سیاست‌های منطقه‌ای برگرفته از این نظریه، هزینه‌های

اجتماعی و اقدامات متمرکز توسعه صنعتی و خدماتی در شهرهای بزرگ را توجیه‌پذیر دانسته و استدلال می‌کند که:

- روند توسعه در ابتدا ماهیتی غیرمتعادل دارد

- کارآیی اقتصادی با تمرکز خدمات زیربنایی و فعالیت‌های مولد در کنار یکدیگر بدست می‌آید (گلی، ۱۳۸۳: ۵۹).

پرو رشد پایدار اقتصادی را در گرو تمرکز بر صنایع پیشاهنگی می‌دید که باقی اقتصاد را به تحرک واداشته و خود نیز پیامد انتشار نوآوری هستند. به نظر می‌رسد مفهوم جغرافیایی قطب رشد در ترکیب مجموعه نظریات پرو، میردال و هیرشمن شکل گرفت (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۰۹).

با وجود کاستی‌ها، نظریه قطب رشد به عنوان مکملی برای نظریه مکان مرکزی و چارچوبی برای درک آناتومی منطقه ارزشمند است. مفاهیمی که مطرح می‌کند، به ما درک جالبی از مسائل مربوط به توسعه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌دهد. اهمیت مجتمع‌های صنعتی پیشاهنگ رشد قطبی شده، صرفه‌جویی‌های تجمع و تراوش رشد را به ما یادآوری می‌کند و فهمیدن و درک آن راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای خواهد بود و حتی سطح‌بندی سکونتگاه‌ها نیز باید با توجه به نقش قطب‌ها در توسعه صورت گیرد (اجاللی، ۱۳۷۳: ۴۵).

نظریه‌ی قطب رشد با تصمیم‌گیری مسئولان برای تمرکز امکانات در یک نقطه و پراکنش آن یا توسعه رخنه به پایین بدون هدف قبلی مسئولان باعث توسعه نقاط روستایی پیرامونی می‌شوند. پس از این طریق می‌توان با کمک قطب رشد و مکان مرکزی به توسعه‌ی سکونتگاه‌های تبدیلی به شهر (مراکز بخش که دارای شرایط بهتری برای قطب رشد شدن دارند) و همچنین روستاهای پیرامون آن دست یافت.

۲-۱-۳- نظریه مرکز - پیرامون

معایب و محدودیت‌هایی که بر نظریه قطب رشد مطرح گردید سبب شد تا در سال ۱۹۷۳ فریدمن، نظریه مرکز - پیرامون را در قالب یک نظریه یکپارچه و قابل اجرا ارائه نماید (مهندسان مشاور DHV هلند، ۱۳۷۱: ۴۸).

فریدمن با استفاده از تفکرات تأثیرگذاری نیروها بر عدم تعادل‌های منطقه‌ای میردال و هیرشمن، مدل‌های عمومی توسعه اقتصادی روستو و پریش و راهبردهای برنامه‌ریزی منطقه‌ای ایزارد و رادوین مدل خود را ارائه نمود که همراه با عملیاتی ساختن این تفکرات در ونزوئلا همراه بود (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۳۷-۳۸).

در این نظریه، کانون به مثابه مرکز قدرتمند، هدایت‌کننده، محل تجمع و تمرکز عقاید، تکنولوژی، سرمایه و غیره است و پیرامون نیز در راستای تغذیه و تأمین نیازهای آن عمل می‌نماید و حوزه‌های متفاوت کارکردی، حوزه‌های متفاوت فضایی را شکل می‌دهند و بتدریج دوگانگی فضایی بوجود می‌آید. در الگوی ارائه شده از سوی فریدمن، عدم توازن در حوزه‌های قدرت سیاسی - اقتصادی و عدم تقارن میان مناطق توسط الگوی انتشار نوآوری، سرمایه‌گذاری، تخصیص منابع توسط دولت و مهاجرت تحت تأثیر قرار می‌گیرد و بتدریج با گسترش بازار و پیشرفت ارتباطات و غیره از آن کاسته می‌شود و فضای همبسته‌ای را ارائه می‌نماید که رشد یکپارچه از فوائد آن محسوب می‌گردد.

مدل فریدمن تکامل ساختارفضایی و شکل‌گیری رشد یکپارچه را در بستر جغرافیایی در چهار مرحله ارائه کرده است که عبارتند از:

۱) مرحله نخست یا مرحله پیش صنعتی

۲) مرحله دوم یا مرحله انتقالی

۳) مرحله سوم یا مرحله صنعتی شدن

۴) مرحله نهایی یا مرحله فراصنعتی

ایرادات مختلفی نیز بر این نظریه وارد شده است که از آن جمله می‌توان به کم اهمیت بودن نقش نفوذ خارجی و تأثیر آنها بر اقتصاد کشورهای عقب مانده یا درحال توسعه، عدم توجه به نیروهای مختلف سیاسی، ابهام در تعریف مناطق مرکز و پیرامون، امیدواری به رشد و توسعه در کشورهای فقیر و توجه به جنبه خارجی و شهری توسعه و افزایش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی را عنوان نمود (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: سال ۴۸).